

فصل اول: تعریف، پیشینه و مبنای حقوقی مسئولیت مدنی

۱-۱-۱ - تعریف لغوی

مسئولیت در لغت به معنای پرسش، مورد سوال واقع شدن و به مفهوم تفکیک وظیفه آمده است. و همچنین به معنای آن چیزی است که انسان برعهده دارد و مسئول آن می باشد.^۱ مدنی در لغت به معنای شهری، اسم منسوب به مدینه و شهر آمده است.^۲ و همچنین در تعاریف دیگری نیز به معنای مرتکب شونده ی عیب و نقص می باشد.^۳

۱-۱-۲ - تعریف فقهی

در فقه نیز مسئولیت، مترادف با عبارت ضمان به کار گرفته شده است. و کسی را که مسئولیت بر ذمه وعده او قرار گرفته، مسئول یا ضمان می نامند. ضمان در لغت، به معنای مسئولیت می باشد اعم از مسئولیت مالی و کیفری در شرع مقدس به روابط اجتماعی که خارج از حاکمیت اراده طرف یا طرفین آن رابطه اجتماعی می باشد ضمان شرعی یا ضمان قهری می گویند. در ضمان نظر غالب فقها و حقوقدانان حول این محور می چرخد که قاعده ضمان برگرفته از قاعده (من تلف مال الغیر فهو له ضامن) می باشد.^۴

^۱ - عمید حسن، فرهنگ عمید، جلد سوم، چاپ یازدهم، انتشارات جاویدان، تهران، ۱۳۷۵، ص ۹۵

^۲ - همان، ص ۱۲۵

^۳ - دهخدا علی اکبر، لغت نامه دهخدا، جلد چهارم، چاپ اول، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷، ص ۱۵۰

^۴ - جعفری لنگرودی محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، چاپ اول، انتشارات گنج دانش، تهران، ۱۳۶۷، ص ۶۴۲

۳-۱-۱ تعریف اصطلاحی

مسئولیت مدنی، عبارت است از تعهد و الزامی که شخص به جبران زیان وارد شده به دیگری دارد، اعم از اینکه زیان مذکور در اثر عمل شخص مسئول یا عمل اشخاص وابسته به او و یا ناشی از اشیاء و اموال تحت مالکیت یا تصرف او باشد. در هر موردی که شخص موظف به جبران خسارت دیگری باشد، در برابر او مسئولیت مدنی دارد یا ضامن می باشد. مسئولیت مدنی زمانی به وجود می آید، که کسی بدون مجوز قانونی به حق دیگری لطمه بزند و در اثر آن زبانی به او وارد آورد. فرق نمی کند عملی که موجب زیان شده است جرم باشد یا شبه جرم، در هر موردی که شخص موظف به جبران خسارت دیگری است، گفته می شود که این فرد مسئولیت مدنی دارد و ضامن است. این قاعده منطقی و عادلانه از دیر باز وجود داشته که (هر کس به دیگری ضرر بزند باید آن را جبران کند مگر در مواردی اضرار به غیر که به حکم قانون باشد، یا ضرری که به شخص وارد آمده است ناروا و نامتعارف جلوه نکند) این قاعده نظیر همان چیزی است که در فقه، تحت عنوان (من تلف مال الغیر فهو لهو ضامن) ذکر شده است.

مسئولیت مدنی، به عنوان ضمانت اجرای حقوق مدنی نقش حساس و مهمی را در مطالبه و استیفای حقوق افراد و در نتیجه تنظیم روابط اجتماعی و حقوقی باز می کند. بدون تصور وجود مسئولیت مدنی حق مفهوم واقعی و عینی خود را از دست داده و جنبه فکری و ذهنی به خود می گیرد. در ضمن چیزی که به واقع حق را از حالت بالقوه به صورت بالفعل در آورده و آن را به طور ملموس در اختیار صاحبان حق قرار می دهد، قواعد و مقررات موجود در نظام حقوقی کشورها و از جمله کشور ما می باشد. که در چارچوب قوانین مختلف گنجانده شده است.^۱

۳-۱-۱-۱ مسئولیت مدنی در معنای عام

وظیفه حقوقی است که یک شخص در برابر دیگری دارد، و نقطه مقابل این مسئولیت، مسئولیت کیفری است. این مسئولیت می تواند مواردی از قبیل جبران خسارت، یا انفاق به خویشاوندان، تسلیم مورد معامله و غیره باشد.^۲

۱- جعفری لنگرودی محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، پیشین، ص ۶۸۷

۲- اورک بختیاری حسنعلی، مسئولیت مدنی حوادث خودرو، چاپ اول، انتشارات علمی کالج، تهران، ۱۳۹۱، ص ۳۷۳

۲-۳-۱-۱- مسئولیت مدنی در معنای خاص

اما مسئولیت مدنی در معنای خاص خود، وظیفه ای است که شخص به جبران خسارت وارد به دیگری دارد که این خسارت می تواند مادی باشد، مانند تخریب دیوار همسایه به دلیل برخورد با اتومبیل، و یا غیر مادی و از جنس خسارت معنوی باشد. به عبارت دیگر در مسئولیت مدنی به معنای خاص با ضرر و زیان سروکار داریم.^۱

۱-۳-۲-۱- مسئولیت قرار دادی

عبارت از آن است که یک طرف قرارداد به علت تخلف از شرایط مندرج در قرارداد یعنی عدم انجام تعهدات خود یا انجام تعهد به طور ناقص باعث زیان طرف دیگر شود در این صورت مسئولیت قراردادی تحقق می یابد.^۲

مثال: مسئولیت مستأجر در قبال موجر و بالعکس و همچنین مسئولیت متصدیان حمل و نقل اعم از زمینی، دریایی و هوایی (تعهداتی که متصدی حمل و نقل به موجب قرارداد حمل در مقابل صاحب کالا به عهده می گیرد) در برگیرنده ی مسئولیت قراردادی می باشد.

۲-۳-۲-۲- مسئولیت غیر قراردادی قهری

در دید کلی مسئولیت مدنی به معنای اعم شامل جبران خسارت وارده بوده است خواه ناشی از نقص تعهد باشد، خواه ناشی از عمل، اما در معنی اخص مسئولیت مدنی که همان مسئولیت قهری است شامل جبران خسارتی است که از قرارداد ناشی نشده. بلکه ناشی از هر فعل یا ترک فعلی است که منشأ آن قانون یا عمل مادی است. به عبارت دیگر، هر چند مبنای تمامی مسئولیت ها قانون است اما در مسئولیت قرار دادی این اختیار با طرفین است، که خود را متعهد سازند اما در مسئولیت قهری مبنای قراردادی وجود ندارد بلکه قاون، شخص مقصر را مجبور به جبران خسارت می کند. پس به بیانی دیگر مسئولیت قهری فعل یا ترک فعلی است که از نظر قانون خطا محسوب می شود.^۳

۱- همان، ص ۳۷۵

۲- ره پیک حسن، حقوق مسئولیت مدنی و جبران ها، چاپ پنجم، انتشارات خرسندی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۲۴

۳- جعفری لنگرودی محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، چاپ هشتم، انتشارات گنج دانش، تهران، ۱۳۷۶، ص ۵۸

۳-۲-۱-۳-۱- تفاوت مسئولیت قراردادی و مسئولیت غیر قراردادی

۱- مسئولیت قراردادی مبتنی بر یک قرار داد است اما مسئولیت غیر قراردادی ناشی از قرارداد نیست

۲- اهلیت استیفا(اهلیت رشد) در مسئولیت قراردادی لازم است چون دعوا بر سر قراردادی است که یکی از شرایط آن داشتن سن رشد است و در مسئولیت مدنی سن رشد فرد باید محرز باشد، اما در مسئولیت غیر قراردادی اهلیت استیفا لازم نیست.

۳- از نظر ادله اثباتی در مسئولیت قراردادی صرف اینکه قرارداد اجرا نشود، خودش تقصیر تخلف است، یعنی خواهان همین که علیه پیمانکار دادخواست بدهد کافی است. ولی در مسئولیت غیر قراردادی خواهان باید همه ی عناصر مسئولیت را مثل تقصیر و ... ثابت کند.

۴- در مسئولیت قراردادی عذر موجه در عدم اجرای قرارداد پذیرفته است، اما در مسئولیت غیر قراردادی عذر موجه پذیرفته نیست.

۵- قابل پیش بینی بودن ضرر، در مسئولیت قراردادی لازم است. ما در مسئولیت قراردادی ضامن خسارت هایی هستیم که هنگام تشکیل قرارداد برای ما قابل پیش بینی بوده است، اما در مسئولیت غیر قراردادی عذر موجه پذیرفته نیست.

۶- در مسئولیت قراردادی شرط عدم مسئولیت امکان پذیر است. اما در مسئولیت غیر قراردادی عذر موجه پذیرفته نیست^۱.

۴-۱-۱- تعریف و تفاوت مسئولیت مدنی و کیفری

۴-۱-۱-۱- تعریف مسئولیت کیفری

به طور کلی باید گفت مسئولیت کیفری الزام شخص به پاسخگویی در قبال تعرض به دیگران، خواه به جهت حمایت از حقوق فردی صورت گیرد و خواه به منظور دفاع از جامعه، تحت عنوان ((مسئولیت کیفری)) یا ((مسئولیت جزائی)) مطرح می شود. با این وجود، در هیچ یک از

^۱ - ره پیک حسن، حقوق مسئولیت مدنی و جبران ها، پیشین، ص ۲۶

قوانین جزائی چه در گذشته و چه حال حاضر، ماهیت حقوقی و تعریف مسئولیت کیفری به طور مشخص بیان نشده است. به هر حال، مسئولیت کیفری نوعی الزام شخص به پاسخگویی آثار و نتایج نا مطلوب پدیده جزایی یا جرم است.

از دیدگاه کیفری، ارتکاب جرم یا هر نوع تخطی از قوانین و مقررات جزایی به تنهایی و به خودی خود موجب مسئولیت کیفری نیست، بلکه برای این که مرتکب جرم را از نظر اخلاقی و اجتماعی مسئول و قابل سرزنش و مجازات بدانیم، لازم است که شرایطی با هم جمع شوند که عبارتند از:

۱- وقوع رفتار مجرمانه که از میل و اراده آگاهانه مرتکب آن نشأت گرفته باشد. و نحوه پندار، کردار و جریان تصمیم گیری او را مشخص می کند.

۲- عمل مجرمانه ای که با اندیشه، قصد و میل مرتکب، در عالم خارج تحقق یافته است. باید حاکی از سوءنیت مرتکب یا ناشی از خبط و خطای او باشد.

۳- برای اینکه مرتکب جرم را مسئول بشناسیم، علاوه بر اراده ارتکاب و سوءنیت یا تقصیر جزائی، باید بین جرم انجام یافته و فاعل آن، قابلیت انتساب موجود باشد.^۱

به طور کلی، هر کسی که با علم و اطلاع دست به ارتکاب جرم می زند لزوماً مسئول شناخته نمی شود، بلکه علاوه بر تحقق اراده ارتکاب و سوءنیت یا تقصیر جزائی، باید دارای اهلیت و خصوصیات فردی متعارفی باشد تا بتوان وقوع جرم را به او نسبت داد. در نتیجه، وقتی انسان از نظر کیفری مسئول شناخته می شود که مسبب حادثه ای باشد، یعنی بتوان آن حادثه را به او نسبت داد. پس مسئولیت کیفری، محصول نسبت دادن و قابلیت انتساب است. مقصود از قابلیت انتساب آن است که بر مقامات قضائی معلوم شود که فاعل جرم، از نظر رشد جسمی، عقلی و نیروی اراده و اختیار، دارای آنچنان اهلیتی است که می توان رابطه علیت بین جرم انجام یافته و عامل آن برقرار کرد. در حقیقت مسئولیت کیفری از نتایج مستقیم انتساب جرم به فاعل آن احراز می شود. و از این جهت به طور مختصر می توان گفت مسئولیت کیفری قابلیت انتساب و اسناد عمل مجرمانه است.^۱

۱- اورک بختیاری حسنعلی، مسئولیت مدنی حوادث خودرو، پیشین، ص ۳۲۸

۲-۴-۱-۱- تفاوت مسئولیت مدنی و کیفری

مسئولیت کیفری هنگامی از مسئولیت مدنی متمایز می شود که به عنصری به نام اراده توجه شود. و در این نقطه مسئولیت کیفری راه خود را از مسئولیت مدنی جدا می کند و بر خلاف آن جنبه شخصی و ذهنی به خود می گیرد.^۱

بین مسئولیت کیفری و مسئولیت مدنی تفاوت هایی وجود دارد که بسیار مهم است و عبارتند از:

۱- در مسئولیت کیفری، بیشتر ضرر و زیان متوجه جامعه است، در صورتی که در مسئولیت مدنی، ضرر و زیان متوجه یک شخص خاص است. در مسئولیت مدنی، چون عمل ارتكابی مخل نظم عمومی نیست، جامعه از خود دفاع نکرده است و متضرر از جرم بایستی خسارت های وارده به خود را از مرتکب مطالبه کند. پس در اینجا مسئولیت در مقابل فرد در مسئولیت کیفری، مسئولیت متوجه جامعه است.

۲- هدف از مسئولیت کیفری مجازات مجرم است که به منظور دفاع از جامعه، پاسداری از نظم، جبران خسارت عمومی و اصلاح و تنبه سایر افراد به مورد اجرا گذاشته می شود. ولی هدف از مسئولیت مدنی، جبران خسارت شخص زیان دیده است.

۳- پاره ای از جرایم با این که مجازات های کم و بیش سنگینی دارند، ولی چون برای دیگران ایجاد خسارت نمی کنند، توأم با مسئولیت مدنی نیست. همچون ولگردی و تکدی گری. بر عکس، هر جبران خسارتی که موجب مسئولیت مدنی است، لزوماً جرم و مسئولیت کیفری نیست، مانند تصرف خارج از حد متعارف یک مالک در ملک خود که سبب ضرر و زیان همسایه اش شود.

۴- از نظر حقوق جزا برای تحقق جرم، وجود سوءنیت یا قصد مجرمانه و تقصیر جزایی از ناحیه مرتکب جرم، برای اثبات مسئولیت کیفری در تمامی جرایم اعم از عمدی و غیر عمدی الزامی است در صورتی که از نظر حقوقی، احراز مسئولیت مدنی نیازی به اثبات سوءنیت فاعل ضرر زنده ندارد، بلکه خطاهایی که موجب مسئولیت مدنی می شوند به طور معمول از بی احتیاطی یا بی مبالاتی یا مهارت نداشتن یا رعایت نکردن نظامات دولتی سرچشمه می گیرند، و یا اینکه

^۱ - فروزان، علی، وجود رابطه سببیت در تحقق مسئولیت مدنی، کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۲، ص ۳۸

در برخی موارد، قانون کسی را از نظر مدنی ملزم به جبران خسارت می کند بدون اینکه مرتکب تقصیری شده است.^۱

۵- احراز مسئولیت کیفری مستلزم بررسی عمیق شخصیت بزهکار است و عدالت جزایی ایجاب می کند که خصوصیات فردی و جنبه های خاص روانی مجرم در ارزیابی رفتار مجرمانه او برای تعیین نوع و میزان مجازات به دقت مورد توجه قرار گیرد، تا اصل شخصی بودن مسئولیت کیفری کاملاً رعایت شود. در حالی که در مورد مسئولیت مدنی، مبنای تقصیر قابلیت انتساب عمل به وارد کننده زیان نیست، بلکه از نظر رعایت مصالح اجتماعی کافی است که موضوع را با رفتار یک انسان متعارف مورد مقایسه قرار دهد.

۶- مراحل کشف، تعقیب و تحقیق در مسائل کیفری، قبلاً به وسیله ضابطان دادگستری و مقام های دادرسی پیگیری و با صدور کیفرخواست توسط دادستان، در دادگاه های کیفری عمومی اقامه می شود اما رسیدگی به مسائل مدنی ابتدا در دادگاه حقوقی عمومی مطرح می شود و نهادی به نام دادرسی در مسئولیت مدنی دخیل نیست.^۲

۳-۴-۱-۱- تفاوت مسئولیت مدنی و مسئولیت قراردادی

از لحاظ منبع در مسئولیت مدنی در برگیرنده ی قراردادهای و تعهدات می باشد و در مسئولیت قراردادی در برگیرنده ی قرارداد بین طرفین می باشد، و از لحاظ اثبات نیز در مسئولیت مدنی تخلف از تعهدات عمومی و قانونی ثابت می شود ولی در مسئولیت قراردادی با وجود قرارداد و تخلف از آن قرارداد ثابت می شود.^۳

۲-۱ پیشینه

۱-۲-۱ پیشینه در حقوق ایران

درک مسایل مسئولیت مدنی یا شبه جرم در حقوق ایران با پیچیدگی هایی روبروست علت این امر آن است که این قسمت از حقوق ایران دارای مبانی حقوقی مختلفی است که به تبع این مبانی قوانین

۱- عباسلو، بختیار، مسئولیت ناشی از سوانح رانندگی، چاپ دوم، نشر میزان، تهران، ۱۳۸۷، ص ۳۴

۲- درودیان، حسنعلی، حقوق مدنی ۴، انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۷۲، ص ۴۸

۳- دهقان رمضان، جزوه مسئولیت مدنی، دانشگاه آزاد اسلامی دامغان، ۱۳۹۲، ص ۲